

فهرست مطالب

طرح و مقدمه تحقیق	سؤال اصلی متن
	پیش فرضیه و توضیح آن
	توضیحی در مورد سیطره زمانی و مکانی
موضوع تحقیق	
پیشینه تاریخ	
تعریف واژه ها	
یهود و منجی موعود	موعود در تورات
	نشانه های ظهور منجی
	خلاصه
مسیحیت و منجی موعود	موعود در انجیل
	توضیح پیرامون علائم ظهور
منجی موعود در اسلام	موعود در آیات قرآن
	موعود در روایات و احادیث معصومین(ع)
	علائم ظهور در اجتماع
نتیجه	
نکته پایانی	
مأخذ فارسی و عربی	

بسم الله الرحمن الرحيم

آب زنید راه را هین که نگار می رسد

مژده دهید باغ را بوی بهار می رسد

چاک شدست آسمان، غلغله ایست در جهان

عنبر و مشک می رود، سنجق یار می رسد

رونق باغ می رسد، چشم و چراغ می رسد

غم به کناره می رود، مه به کنار می رسد

تیر روانه می رود، سوی نشانه می رود

ما چه نشستیم ایم پس؟ شه ز شکار می رسد

باغ سلام می کند سرو قیام می کند

سبزه پیاده می رود، غنچه سوار می رسد

خلوتیان آسمان تا چه شراب می خورند

روح خراب و مست شد عقل خمار می رسد

چون بررسی به کوی ما، خاموشی است خوی ما

زانکه ز گفت و گوی ما گرد و غبار می رسد^۱

طرح و مقدمه تحقیق

بنا بر گرایش ها و اعتقادهای موجود میان تمام انسان ها در ادیان مختلف می توان با وجود تفاوت ها و اختلافهای میان آنها به نکته ای توجه کرد که نشان دهنده یک باور در میان آنها است. نکته ای که باعث شد که دین هایی مثل اسلام، مسیح، یهود... هر کدام به گونه ای باهم پیوند داشته باشند.

اعتقاد به ظهور یک منجی و نجات دهنده و اجر اکننده عدل و عدالت در جهان، خود پیوندی میان این ادیان می باشد و این موضوع باعث شد تا من از این نکته استفاده کرده و تحقیق خود را در مورد این موضوع بنویسم که نه تنها باعث شناخت من نسبت به دین های دیگر شده بلکه مرا بر این باور داشته که تمام ادیان با هر تفاوت و اختلاف در پایان به نکته ای خواهند رسید که اعتقاد و باور همه می باشد. همین موضوع باعث می شود که ما مسلمانان با داشتن آخرین و کاملترین دین هیچ دینی را رد نکنیم زیرا هر دینی در زمان خود کاملترین بوده و با گذشت زمان کاملتر شد تا به اسلام که کاملترین دین و آخرین می باشد رسیده، چه بسا که با آمدن موعود ما یعنی حضرت مهدی (عج) دین اسلام کامل و جامع تر شود.

حال با عنایت به مقدماتی که گذشت سئوال کلی و جامع بحث این است که:
(جایگاه و ضرورت بحث "منجی موعود" در ادیان مهم و مطرح بشری

چیست؟)

این سؤال با پیش فرض اعتقاد ادیان بشری به ظهور منجی موعودی در آخرالزمان طرح شده است و لذا امید می رود در این نوشتار کوتاه، با مروری بر دیدگاه ادیان بزرگ همچون یهودیت، مسیحیت و اسلام، کاوشی در شأن موضوع داشته باشیم.

همچنین نوع موضوع انتخابی با توجه به وسعت حیطه زمانی و مکانی آن و عمومیت موضوع هر گونه توضیحی در رابطه با محدودیتهای زمانی و مکانی در بحث را منتفی می سازد.

پیشینه تاریخی

از سپیده دم تاریخ مالمال از ویرانگری و قهر و خشونت بشری همواره اندیشه ای امید بخش و تحرک آفرین در قالب اعتقاد به ظهور یک " منجی موعود" و غلبه نهائی عدل و داد بر بیداد و ستم و استقرار صلح و نیکبختی و آبادانی بر گستره زمین در صدر باورهای دینی و ملی اقوام و ملل گوناگون جلوه گر بوده و غالباً الهام بخش بسیاری از جنبش های عدالتخواهانه مردمی علیه نظامهای اهریمنی حاکم بر جوامع بشری بوده است.

تجلی این " منجی موعود" را می توان بروشنی در سوشیالیسم زرتشتیان،

کاکلی برهمنان^۲، بودای پنجم بودائیان^۱، مسیح یهودیان، نارقلیط عیسویان و

پور داود، سوشیالیسم. چاپ دوم، انتشارات فروهر، ۱۳۶۷۴، ص ۲
برای اطلاعات بیشتر رجوع شود به کتاب آئین بودا،
ناس. جان، تاریخ جامع ادیان، ترجمه علی اصغر خدمت، چاپ
چهارم. انتشارات انقلاب اسلامی. تهران، ۱۳۷۰، ص ۲۸۳ برای اطلاعات

مهدی (عج) مسلمانان اشاره کرد. از سوئی با توجه به قدمت و ریشه دار بودن این باور در قلب و اندیشه مردم، تاریخ کراراً شاهد خیزش های خونبار و عمیقی از سوی برخی تشنگان جاه و قدرت تحت نام ن منجی موعود“ با سوء استفاده از احساسات پاک و بی آرایش اقوام دین باور بوده است. ما در این نوشتار بر آنیم با سود جست از منابع معتبر موجود، اعتقاد به ” منجی موعود آخرالزمان“ را در سه دین بزرگ آسمانی، یهود، مسیحیت و اسلام مورد کند و کاو قرار دهیم.

تعریف واژه ها

۱- ادیان بشری: دین ها و مکاتب مهم هستند که در هر زمان برنامه زندگی انسان ها با توجه به شرایط مقتضی زمانی و مکانی از طرف خداوند متعال و به وسیله پیامبران الهی به انسان های هر عصر ارائه می دهند. ادیان مهم و مطرح جامعه بشری عبارتند از: دین یهود، دین مسیح، و دین مقدس اسلام

۲- منجی موعود: آن فردی است که بعد از احاطه ظلم و فساد و بی عدالتی بر گستره گیتی از طرف خالق بی همتا با هدف دادخواهی و پاکسازی جهان از هر گونه پلیدی ظهور خواهد کرد و حضور و ظهور وی در جهان در ادیان الهی با مشترکات فراوانی وعده داده شده است.

یهود و منجی موعود

تورات، کتاب مقدس یهودیان در بخشی از مندرجات خود صراحتاً علت عدم نزول رحمت الهی و نجات آدمیان از شور بختی را غوطه وری در منجلاب فساد و گناه دانسته و شرط تحقق عدالت خداوندی را گرایش آنان به انصاف و رعایت اصول انسانی معرفی می کند:^۱

۱- هان دست خداوند کوتاه نیست تا نرھاند و گوش او سنگین نیست تا نشنود.
۲- لیکن خطاهای شما در میان شما و خدای شما حایل شده و گناھان شما روی او را از شما پوشانیده است تا نشنود.
۳- زیرا که دست های شما به خون و انگشت های شما به شرارت آلوده است، لب های شما به دروغ تکلم می نماید و زبانهای شما به شرارت سخن می گوید.

۴- احدی به عدالت دعوت نمی کند و هیچ کس بر راستی داوری نمی نماید.
۵- به بطالت توکل دارند و به دروغ تکلم می نمایند، به ظلم حامله شده شرارت را می زاینند.

۶- پاهای ایشان برای بدی دوان و به جهت ریختن خون بیگناھان شتابان است افکار ایشان افکار شرارت است و راه های ایشان ویرانی و خرابی است.

۷- بنابراین انصاف از ما دور شده است و عدالت به ما نمی رسد. انتظار نور می کشیم و اینک ظلمت است و منتظر روشنائی هستیم اما در تاریکی غلیظ راه می پیماییم.

(در بخشی دیگر از تورات خداوند قریب الوقوع بودن تحقق عدالت خویش را بشارت داده و مؤمنان را به اجرای عدالت فرا می خواند: ^۱)

”۱- و خداوند چنین می گوید انصاف را نگاه داشته عدالت را جاری نمائید زیرا که آمدن نجات من و منکشف شدن عدالت من نزدیک است.“

تورات به دنبال وعده تحقق الهی، صالحان و حلیمان را وارثان حقیقی زمین معرفی کرده و آنان را به انقطاع نسل شروران مژده می دهد: ^۲

۸- اما حلیمان وارث زمین خواهند شد و از فراوانی سلامتی متلذذ خواهند شد.

۹- زیرا شریران هلاک می شوند. بلی مثل دود فانی خواهند شد.

۱۰- و اما نسل شریر منقطع خواهند شد.

۱۱- ”صالحان وارث زمین خواهند بود.“

البته تحقق این وعده بدست ”منجی موعود“ حضرت مسیح صورت خواهد پذیرفت: ^۱

تورات اشعیا ۵۶ باب ۵۶

تورات اشعیا ۶۰ باب ۶۰

تورات. مزامیر ، مزمور ۳۷

”۱- برخیز و درخشان شو زیرا نور تو آمده و جلال خداوند بر تو طالع گردیده است.

۲- زیرا اینک تاریکی جهان را و ظلمت غلیظ طوایف را خواهد پوشانید اما خداوند بر تو طلوع خواهد کرد و جلال وی بر تو ظاهر خواهد شد.

۳- و امت ها به سوی نور تو و پادشاهان به سوی درخشندگی طلوع تو خواهند آمد.

۴- چشمان خود را به اطراف خویش برافراز که جمیع آنها جمع شده نزد تو می آیند.“

به دنبال ظهور ”موعود“ تورات و نابودی اشرار و استقرار عدالت، هر گونه تضاد و تخاصمی از میان برخواهد خاست و نهال صلح و آشتی خواهد بالید^۱ :

۱- مسکینان را به عدالت داوری خواهد کرد و به جهت مظلومان زمین برآستی حکم خواهد نمود و جهان را به عصای دهان خویش زده، شریر را به نفعه لبهای خود خواهد کشت.

۲- و کمر بند کمرش عدالت خواهد بود و کمر بند میانش امانت.

۳- و گرگ با بره سکونت خواهد داشت و پلنگ با بزغاله خواهد خوابید و گوساله و شیر و گوسفند باهم.

۴- و طفل کوچک، آنها را خواهند راند.

۵- و گاو با خرس خواهد چرید و بچه های آنها باهم خواهند خوابید و شیر مثل گاو گاه خواهد خورد.

۶- و طفل شیرخواره بر سوراخ مار بازی خواهد کرد و طفل از شیر بازداشته شده، دست خود را بر خانه افعی خواهد گذاشت.

۷- و در تمامی کوه مقدس من ضرر و فسادى نخواهند کرد زیرا که جهان از معرفت خداوند پر خواهد شد مثل آبهایی که دریا را می پوشاند.

و آدمیان که روزگاری بس دراز جز بذر قهر و نبرد و خشونت هیچ نمی افشانند سلاح بر زمین نهاده به آبادانی و سازندگی میل خواهند کرد^۱:

... و ایشان شمشیرهای خود را برای گاو آهن و نیزه های خویش را برای اره ها خواهند شکست و امتی بر امتی شمشیر نخواهند کشید و بار دیگر جنگ را نخواهند آموخت.

تورات در مضامین فوق ضمن پیش گوئی صریح ظهور " منجی موعود" از بین رفتن شرور، حاکمیت صالحان بر زمین و محو نهائی هر گونه خصومتی از میان موجودات به نکته ای قابل تأمل اشاره دارد و آن دعوت خلایق به رعایت عدل و انصاف پیش از آمدن نجات خداوندی و کشف عدالت در زمین است. این نکته به طرز فکر آنانی که شرط تعجیل در ظهور نجات دهنده جهان

بشری را نابودی کامل ارزشهای معنوی و در بر گرفتن مطلق فساد و تباهی
در جوامع بشری می دانند خط نابودی می کشد.

مسیحیت و منجی موعود

انجیل مقدس ضمن پیش بینی قیام منجیان دروغین در آخر الزمان صراحتاً
رواج فساد و گناه و وقوع جنگهای پی در پی و حوادث ویرانگر طبیعی را از
مقدمات علائم ظهور " موعود منجی " می داند^۱ :

"۱-... و (عیسی) چون به کوه زیتون نشسته بود و شاگردانش در خلوت نزد
وی آمده گفتند به ما بگو که این امور کی واقع می شود و نشان آمدن تو و
انقضای عالم چیست.

۲- عیسی در جواب ایشان گفت زنهار کسی شما را گمراه نکند.

۳- از آن رو که بسا به نام من آمده خواهند گفت که من مسیح هستم و
بسیاری را گمراه خواهند کرد.

۴- و جنگها و اخبار جنگها را خواهید شنید. زنهار مضطرب نشوید زیرا که
وقوع این همه لازمست لیکن انتهای هنوز نیست.

۵- زیرا قومی با قومی و مملکتی با مملکتی مقاومت خواهند نمود و قحطی و
وباها و زلزله ها در جایها پدید آید.

۶- اما همه اینها آغاز دردهای زایمان است.

۷- آنگاه شما را به مصیبت سپرده خواهند کشت و جمیع امتهای به جهت اسم من از شما نفرت کنند.

۸- و در آن زمان بسیاری لغزش خورده یکدیگر را تسلیم کنند و از یکدیگر نفرت گیرند.

۹- و بسا انبیاء دروغین ظاهر شده بسیاری را گمراه کنند.

۱۰- و به جهت افزونی گناه محبت بسیاری سرد خواهد شد.

۱۱- لیکن هر که تا به انتها صبر کند نجات یابد.

۱۲- و به این بشارت ملکوت در تمام عالم موعظه خواهد شد تا بر جمع امتهای شهادتی شود آنگاه انتهاء خواهد رسید.

و به دنبال مصیبات کوبنده، شیرازة افلاک از هم خواهد گسست و ”موعود منجی“ در اوج شکوه و قدرت تجلی خواهد نمود^۱:

”۱- و فوراً بعد از مصیبت آن ایام، آفتاب تاریک گردد و ماه نور خود را نهد و ستارگان از آسمان فرو ریزد و قوتهای افلاک متزلزل خواهد گردید.

۲- آنگاه علامت پسر انسان در آسمان پدید آید و در آن وقت جمیع طوایف زمین سینه زنی کنند و پسر انسان را ببینند که بر ابرهای آسمان با قوت و جلال عظیم می آید.

یک - موعود از دیدگاه قرآن

قرآن مجید بدون آنکه صراحتاً نامی از «موعود منجی» به میان آورد در آیات متعددی غلبه نهائی دین اسلام بر دیگر ادیان و حاکمیت و اقتدار مطلق بندگان صالح خدا را بر زمین پیش بینی می کند^۱:

«ما در زبور بعد از ذکر «تورات» نوشتیم که بندگان صالح من وارث زمین خواهند شد»

در کتب تفاسیر، ذیل همین آیه از امام باقر(ع) چنین نقل شده است^۱:

«هم اصحاب المهدی فی آخر الزمان

یعنی بندگان صالحی را که خداوند در این آیه بعنوان وارثان زمین یاد می کند یاران مهدی(عج) در آخر الزمان هستند.»

آیه شریفه فوق دقیقاً موید همان مضامین تورات است که ذکر آن آمد یعنی:

۱- و اما نسل شریر منقطع خواهد شد.

۲- و صالحان وارث زمین خواهند بود.

مفسران بزرگ قرآن، آیات ذیل را نیز از مصادیق روشن قیام نهایی امام مهدی(عج) در آخر الزمان می دانند:

و لقد كتبنا في الزبور من بعد الذكر ان الارض يرثها عبادي الصالحون (سوره انبياء آیه ۱۰۵)
مکارم شیرازی. ناصر، تفسیر نمونه. جلد ۱۳، انتشارات دارالکتاب الاسلامیه. ۶۲، ص ۵۱۸

” اراده ما بر این قرار گرفته است که به مستضعفین نعمت بخشیم، و آنها را پیشوایان و وارثین روی زمین قرار می دهیم.^۲“

خداوند به کسانی از شما که ایمان آورده اند و اعمال صالح انجام داده اند وعده می دهد که آنها را قطعاً خلیفه روی زمین خواهد کرد. همانگونه که پیشینیان را خلافت روی زمین بخشید. و دین و آیینی را که برای آنها پسندیده است پابرجا و ریشه دار خواهد ساخت و خوف و ترس آنها را به امنیت و آرامش مبدل می کند آنچنانکه تنها مرا می پرستند و چیزی را برای من شریک نخواهند ساخت و کسانیکه بعد از آن کافر شوند فاسقند.^۱“

” او کسی است که رسولش را با هدایت و آیین حق فرستاد تا او را بر همه آیین ها غالب گرداند هر چند مشرکان کراهت داشته باشند.^۲“

” زمین (در آن روز) به نور پروردگار روشن می شود و نامه های اعمال را پیش می نهند و پیامبران و گواهان را حاضر می سازند، و میان آنها به حق داوری می شود و به کسی ستم نخواهد شد.^۳“

دو – موعود از دیدگاه اخبار و روایات

اخبار کثیر و متواتری از علائم ظهور و قیام مهدی موعود(عج) در متون هائی از شیعه و سنی نقل شده و کتب و مقالات بی شماری پیرامون زندگی آن

قرآن کریم. سوره قصص. آیه ۵

قرآن کریم. سوره نور، آیه ۵۵

قرآن کریم. سوره توبه، آیه ۳۳

قرآن کریم. سوره زمر، آیه ۶۹

حضرت نگارش یافته است که در رساله حاضر به اشاره برخی بسنده می
نمائیم.

حضرت رسول فرمود^۱:

اگر از دنیا نمانده باشد مگر یکروز البته حق تعالی آن روز را طولانی خواهد
کرد تا آن که برانگیزاند در آن روز مردی را از اهل بیت من که نام او موافق
نام من باشد و پر کند زمین را از عدالت چنانکه پر از ظلم و جور شده باشد.
در روایات دیگری از امام حسین (ع) نقل است که فرمود^۲:

از ما اهل بیت دوازده نفر مهدیست. اولشان امیر المومنین علی بن ابی طالب(ع)
و آخرشان امام نهمین از اولاد من. او امام قائم به حقست. خدای تعالی زمین
را پس از مردن به دست او زنده می گرداند و دین خود را بر همه ادیان غالب
می کند هر چند که مشرکین آن را ناخوش بدارند. او را غیبتی خواهد شد که
در آن غیبت پاره ای از اقوام مرتد و پاره دیگر ثابت قدمند.

بنابر عقیده مسلمین پیش از ظهور حضرت حجت (عج)، بنیادهای اخلاقی و
اعتقادی دین باوران متزلزل گشته و جز عده قلیلی همگان سر در گنداب دنیا و
مادیات فرو برده و از هویت انسانی خویش منسلخ خواهند گشت

شیخ مفید، الارشاد، ترجمه سید هاشم رسولی محلاتی. انتشارات

علمیه اسلامیة. ص ۳۲۴

علامه مجلسی. بحار الانوار. جلد ۱۳. انتشارات اسلامیة. ۱۳۶۰، ص ۹۵

گزیده ای از اخبار مربوط به حوادث و شرایط اجتماعی قبل از قیام موعود را
ذیلاً از نظر می گذرانیم:

علما کم شوند^۱ پدران و مادران را دشنام دهند

خوانندگان قرآن از بین بروند مردان خود را به لباس زنان زینت دهند

حرام را غنیمت شمارند پرده حیا از ایشان سلب گردد

بزرگان به کوچکان رحم نکنند تکبر مثل سم در قلوب آنان راه یابد

و کوچکان بزرگان را محترم نشمارند نیکبها کم شود

بیدادگری فراوان گردد.

بزرگان را توهین کنند.

ورع کم و طمع و هرج و مرج زیاد شود.

مساجد به اذان آباد و دلها از ایمان خالی گردد.

مردم صورتشان صورت آدمی و دلهایشان دلهای شیاطین گردد.

فرزند بر پدر جفا به رفیق خوبی کند^۱.

ستاره دنباله دار طلوع کند.

بازارها به هم نزدیک شوند.

مردان شبیه زنان و زنان شبیه مردان شوند.

همدان طاوئی، شیخ محمد حسین. الملاحم، انتشارات کتابخانه صدر، ص
ه به نقل از بحار الانوار جلد ۱۳. ص ۱۷۰
همان مأخذ، ص ۱۰. به نقل از بحار الانوار. جلد ۱۳. ص ۱۷۸

مساجد را زینت کنند و قرآن را تزئین دهند.

طلاق فراوان شود.

در آن روز توانگران امت من حج کنند برای تفریح، متوسطها حج کنند برای

تجارت و فقرا حج کنند برای ریاکاری.

باران در غیر موسم بیارد.

زنان با زنان تزویج کنند و مردان با مردان.

بیخردان زمامداران قوم باشند.

از علما گریزان باشند و کارهای پلید و آنها ستمکار و حيله ور باشند.

بزرگان آنها بخیل و فقهایشان فتوی می دهند به آنچه دلشان بخواهد و قضات

آنها حکم کنند چیزی را که خود بجا نیاوراند.

بالای منبرها امر به تقوی کنند و خود عمل ننمایند^۱.

نماند از قرآن مگر گفتگو در اطراف آن^۲.

باقی نمی ماند از اسلام مگر اسمش

مردم نسبتشان را به اسلام می دند در حالیکه از اسلام دور هستند.

دانشمندان آنها بدترین دانشمندان زیر آسمان است.

از آنها فتنه ها برخیزد و بسوی آنها برگردد.

همان مأخذ ص ۳۴. به نقل از بحار الانوار جلد ۱۳. ص ۱۶۸
همان مأخذ. ص ۴۷. به نقل از عقاب الاعمال ص ۳۰. بحار الانوار جلد

بیاید زمانی بر امت من که فرار کنند از علما مثل فرار کردن گوسفند از گرگ

و اندکی پیش از ظهور موعود:

زیاد شدن زلزله ها و فتنه

طلوع کند خورشید از طرف مغرب

ظاخر شود دجال

منتشر شود یأجوج و مأجوج

نازل شود از آسمان عیسی بن مریم

صدای حضرت مهدی(عج) در شرق و غرب عالم به یاران رسد^۱.

قیام فرماید به امر تازه و سنت تازه و حکم تازه.

بر عرب سختگیری کند.

در زمان ظهور سلطنت قائم آل محمد(ص) مومنی در مشرق باشد می بیند

برادر دینی خود را که در مغرب است و همان طور مومنی در مغرب باشد می

بیند برادرش را که در مشرق است^۱.

کینه از دل بندگان زایل شود^۲.

درندگان و بهایم باهم صلح کنند.

هر ضعیفی نیرومند شود.

همان مأخذ، ص ۸۰. به نقل از بحار الانوار جلد ۱۳. ص ۱۰۲

همان مأخذ، ص ۵۸. به نقل از بشاره الاسلام. ص ۲۵۴

همان مأخذ، ص ۸۹، به نقل از بشاره الاسلام. ص ۲۴۷

با توجه به آنچه از نظر گذشت صرف نظر از وجود برخی اختلافات میان مندرجات متون یهودیت، مسیحیت و اسلام در زمینه اخبار مربوط به شرایط اجتماعی پیش و پس از ظهور منجی موعود، روایات اسلامی کاملاً موید همان حقایقی است که در دیگر کتب مقدس، قرن‌ها پیش به آن اشاره شده است.

نتیجه

با توجه به اصل کلی ظهور یک مصلح موعود در فرجام گیتی به عنوان حقیقتی خدشه ناپذیر در حافظه تاریخ بدور از هر گزندی بر جای مانده است. حاصل کلام آنکه با اندکی اغماض از برخی اختلافات موجود میان روایات آمده در متون سه دین آسمانی یهود، مسیحیت و اسلام میتوان وجوه ذیل را از علائم برجسته آخر زمان به شمار آورد:

- ۱- سیطره ظلم و تباهی و شوربختی بر گستره زمین و به تبع آن افول ارزش و اعتبار دین و دیانت در میان مردم.
- ۲- وقوع حوادث ویرانگر و بلایای بی شمار زمینی همچون سیل و زلزله و حادث گشتن جنگ و جدالهای خونین میان آدمیان.
- ۳- قیام مسلحانه یک مصلح موعود جهانی به همراه یا دانش بر علیه هر گونه فساد و ستم و باطل اندیشی و حاکمیت مطلق دین باوران پاک اندیش بر زمین و استقرار عدل و آبادانی و صلح و نیکبختی بر آن تا ابد.

فلسفه پایانی

در پایان توضیح این نکته نیز ضروری می نماید که تحقیق پیرامون بحث ” منجی موعود“ از دیدگاه ادیان بشری بحثی مهم، عمیق، با خاستگاه تحقیق و کند و کاوهای مناسب و عالمانه می باشد که طبیعتاً انجام چنین طرح تحقیقی تنها از عهده کارشناسان و محققین زبده علوم دینی بر می آید و بس، از طرفی سؤالات بی شماری در رابطه با این موضوع مهم و جذاب هر دانشجوئی را به حیطة تحقیق و تفحص پیرامون آن سوق می دهد. ضمناً دسترسی به منابع دینی بخصوص منابع معتبر و دور از تحریف ادیانی چون یهودیت ، مسیحیت کاری سخت و مشقت آور است که هر پژوهشگری را با مشکلاتی روبرو خواهد کرد. لذا با توجه به نکات فوق امیدواریم این نوشتار مختصر با دیده احاخ و تفضل استاد ارجمند و سایر مخاطبین همراه گردد و ناکامیها و کاستیهای بحث را با عذری موجه معذور بدانند.

با تشکر

مأخذ فارسی و عربی

- ۱- انجیل، انجمن پخش کتب مقدسه
- ۲- تورات، انجمن پخش کتب مقدسه
- ۳- شیخ مفید، الارشاد ۱۳۴۶
- ۴- قرآن کریم
- ۵- ک.م.سن. آئین های هندو، ترجمه ع. پاشائی
- ۶- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه
- ۷- مجلسی، علامه محمد باقر، بحارالانوار